

Маркіян Домбровський

ЛАТИНСЬКІ НАПИСИ КОСТЕЛУ В НАВАРІЇ БІЛЯ ЛЬВОВА

DOI: 10.5281/zenodo.6350403

Вступні зауваження

У католицьких храмах Галичини, попри численні втрати, все ще можна знайти чимало латинських написів – як меморіальних (епітафії, фундаційні таблиці), так і декоративних (насамперед як складової розпису). І якщо історики ще з більшою чи меншою акуратністю і детальністю беруть до уваги зміст меморіальних таблиць (а давніші з них часто зберігають цінність історичного джерела – тримаючи на поверхні “витяг” з тої фундаційної чи біографічної інформації, яка в більших деталях схована в архівах, а часом і взагалі втрачена), то мистецтвознавці на змісті і функції декоративних написів зосереджуються рідше.

А написи часто є важливою складовою храмового розпису: текст і зображення доповнюють одне одного, увиразнюють і поглиблюють символічні пласти. Їх врахування дозволяє краще і детальніше прочитати загальну концепцію розпису, а іноді без напису взагалі важко правильно ідентифікувати предмет зображення (пор. № 5 у цій публікації), особливо, коли розпис погано зберігся¹.

Також написи можуть допомогти в накресленні орієнтирів для пошуку джерел розпису. Особливо це стосується емблематичних елементів. А це, своєю чергою, дає краще уявлення в цілому про “текстосферу”, в якій оберталися проєктанти розпису.

У цій статті автор не ставив перед собою завдання дотриматися всіх стандартів епіграфічної публікації. За своїм жанром ця стаття ближча до традицій класичного філологічного коментаря – зі встановленням джерел, паралелей, з міркуваннями, що стосуються змісту написів – окремо і в контексті

---

¹ Зрештою, це справедливо і *vice versa* – пошкоджений напис іноді вдається реконструювати, лише взявши до уваги те зображення, якого він стосується.

цілості; а у випадку з оригінальним текстом епітафії – також зі стилістичним аналізом і аналізом її “жанрової” структури.

Наварійський костел і його написи

Римо-католицька парафія в Наварії була заснована ще до 1600 р.² Найдавніша інформація про парафіяльний храм – згадка про його знищення татарами 1618–21 рр. Очевидно, саме з відбудовою після цих руйнувань пов’язана фундація Єлисавети Гумницької, про яку згадано у її епітафії, збереженій у сучасному храмі (напис № 1).

Відомо, що у 1630 р. горів дерев’яний храм, а на його місці збудовано мурований, освячений 1645 р. і знову знищений у часи Хмельниччини (1648 р.), а згодом наново відбудований. У XVII ст. костел став санктуарієм Св. Валентина: до 1946 р. тут зберігалися його мощі і образ, який мав велику пошану у вірних, що знайшло відображення в одній із фресок і у підписі до неї (№ 17).

Протокол візитації бл. 1716–1725 рр. фіксує аварійний стан будівлі; 1739 р. її частково розбирають і до 1748 р. постає нова споруда – та, яку маємо зараз³. Збережений пресбітерію храму XVII ст. став частиною нового костелу. Впродовж наступних десятиліть храм споряджували й декорували, а 1774 р. львівський католицький архієпископ Вацлав Сераковський його освятив. У радянський час костел був закритий і використовувався як склад, більшість внутрішнього оздоблення (зокрема, цінні дерев’яні вівтарі) розпо-рошено по музеях або перевезено до костелу Архангела Михаїла в Уразі (Польща). Знову став діючим римо-католицьким храмом у часи Незалежності: у 1992 р. наново освячений і згодом ремонтований.

Окрім епітафії Єлисавети Гумницької (№ 1) першої пол. XVII ст., що вмонтована в бічній наві у північну стіну, латинські написи у храмі є також у розписах пресбітерію (Антоніо Тавеллі, 1770 р.: № 2–9) і головної нави (очевидно, теж кін. XVIII ст., але іншого автора⁴, № 10–17).

Серед цих написів можна виділити такі характерні для храмового розпису типи:

- підписи-заголовки, які прямо і лаконічно називають предмет зображення (№ 12–17);
- підписи до емблем: короткі афоризми, які разом з відповідними зображеннями пояснюють, проявляють чи поглиблюють символічне значення один одного (№ 2, 4, 5, 7, 9);

² Факти з історії храму викладено за: J. K. Ostrowski, ‘Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii w Nawarii’ w *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego* (Kraków 1993) t. 1, s. 53–64.

³ Це – перша архівно задокументована праця архітектора Бернарда Меретина († 1759).

⁴ J. K. Ostrowski, *Op. cit.*, s. 58; s. 61.

- текст-прототип (підпис у картуші): біблійна цитата, що була відправним пунктом для картини на відповідну тему (№ 8);
- коментар-роздумування (підпис у картуші) – міркування “на полях” зображеної сцени (у нашому випадку – цитата з коментарів Отців Церкви до Біблії: № 11);
- “титри”, що символізують:
  - пряму мову героя-мовця – у вигляді рядків слів, що виходять з уст героя (№ 3);
  - пряму мову героя-мовця – у вигляді напису на мальованій стрічці, на яку герой вказує (№ 10);
  - текст, який бачить герой-реципієнт – у вигляді рядка слів, спрямованого до очей героя (№ 6).

Написи розпису – це переважно цитати чи парафрази біблійних текстів або раннях християнських авторів. Підписи під святими в наві (№ 12–17) – це іменування святих зі стислим їх окресленням відповідно до того, чим вони славні. Більшість з цих окреслень, очевидно, були більше чи менше закріплені за відповідним святим і їх можна знайти в тогочасній літературі чи у підписах до гравюр. Підпис під Св. Валентином (№ 17) створений *ad hoc* і пов’язує зображення з місцевим культом святого. Тексти емблем – також цитати (біблійні і з християнських авторів). Для більшості з них можна знайти аналоги в емблематичній літературі епохи (ті самі комбінації образу й тексту).

Написи наварійського костелу досі не ставали предметом ані епіграфічного, ані філологічного дослідження. Раніше публікувалася (без перекладу і аналізу) лише епітафія (№ 1).

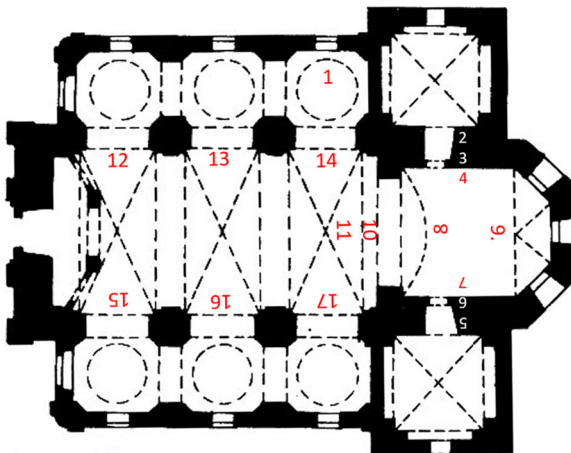

Схема розташування написів

I. ЕПТАФІЯ В ПІВНІЧНІЙ БІЧНІЙ НАВІ

№ 1. Епітафія Єлисавети Гумницької⁵

D(eo) O(ptimo) M(aximo). Multis hic ab annis haeredes a Zimnawoda Lesniowski vixere. Post fata, alio sepulchro maiorum conditi. Horum prope ultima haeredissa Helisabeth Humnicka vixit. Deo ad gl(ori)am, Deiparae ad honorem domu(m) hanc fundavit, extruxit, piae posteritati conservatura(m) com(m)endavit, post fata in caelo meliore parte accepta, cineres hic suos deposuit a(nno) D(omini) MDCXXI[V] aetatis suae LX.

“Богові найкращому найбільшому. Багато років тут прожили дідичі з Зимної Води Лесньовські. Після смерті їх поховано в іншій могилі предків. Поряд жила остання їхня спадкоємиця (дідичка) Єлисавета Гумницька. Богові на славу, Богородиці на пошану цей храм вона уфундувала й спорудила, а добрим нащадкам заповіла зберігати; по смерті ж, кращою частиною взята на небо, тут зложила свій прах: року Господнього 1624-го, на 60-му році свого життя”.

Напис вирівняний по краях, з переносами, перший (D.O.M., більшого розміру, ніж основний текст) і останній рядки – центровані. В окремих словах (*Multis* (перше слово тексту), *Lesniowski*, *Humnicka*, *Deiparae* останнє *Post*) перша літера дещо більша від інших. Літера V без розрізнення V/U; в лігатурах: AE (всі), Th (*Helisabeth*); надрядковий знак “~” на позначення контракції (*gl(ori)am*), а також пропущеного *m*: *domu(m)*, *conservatura(m)*, *com(m)endavit*); знак переносу (:), крапки, коми.

Мармурова таблиця з написом вмонтована в надгробок з барельєфним погруддям Єлисавети Гумницької з чотирма гербами по кутах⁶. Надгробок вмонтовано всередині храму в бічній наві на північній стіні. Раніше, оче-

⁵ Публікація без перекладу: J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 59–60. Тут і далі фото написів – автора статті.

⁶ Гриф (Лесньовських), Шалава (Романовських), Сліта, Нечуя – *Ibid.*, s. 59.

видно, знаходився у частково демонтованому 1739 р. храмі XVII ст. Ян Островський слушно зауважує, що кінцівка року смерті (XXIV) викарбувана “примітивно” і додає, що, “судячи з усього”, вона помилкова⁷. Дата на епітафії справді вступає в суперечність з архівними даними: відомий документ вже 1627 р., за яким Єлисавета Гумницька вчиняла упосаження наварійського костелу⁸. Можна припустити, що епітафія була створена ще за життя фундаторки, з “відкритою” датою смерті, яку було з помилкою дописано вже через певний час по її смерті. Число LX (вік померлої), схоже, теж простішої графіки, ніж основний напис. Автор надгробка невідомий.

Лесньовські в різний час володіли як Зимною Водою, так і Наварією⁹. Єлисавета Гумницька (Elżbieta Humnicka) з Зимної Води – дружина Єжи Гумницького¹⁰, єдина донька Кшиштофа Лесньовського († 1620), дідича Наварії та ін., жидачівського войскового (1591 р.), маршалка сеймику в Вишні (1607)¹¹. Якщо вірити епітафії, вона мала би народитися 1564/1565, а померти 1624 р.

З філологічного погляду текст епітафії маркований характерними рисами епіграматичного письма: паралелістична і антитетична організація, схильність до аналітизму (прийоми розщеплення, “розчленування”), економія висловлювання, асиндетон тощо. Впізнаються елементи посвятної епіграми і кенотафної епітафії.

Текст розпадається на дві частини: (1) до *Humnicka vixit* – (2) від *Deo ad gloriam*. Друга частина – класична епітафія фундатора. Її структурний стрижень – однорідні присудки (перфекти)¹² *fundavit, extruxit, commendavit, deposuit* (уфундувала, спорудила, доручила, положила). На цей стрижень паралельно нанизано прямі додатки (акузативи): при *fundavit* і *extruxit* – *domum* (храм), при *commendavit* – *conservaturam* (збереження), при *deposuit* – *cineres* (прах). Перші два присудки вибудовують текст за моделлю посвятної епіграми: храм наче дар підноситься (присвячується) Богові і Богородиці, причому двочленність сторони адресата провокує розщеплене подання й іншого стандартного елемента посвятної епіграми: мети (чи призначення) дару (чи посвяти): Богові *на славу*, Богородиці – *на пошану*. Модель, задана першими двома присудками, підхоплюється і третім: при *commendavit* так само маємо прямий додаток (*conservaturam*) і адресата в дативі (*piae poster-*

⁷ J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 60.

⁸ Див.: LU[DWIK] DZ[IEDZICKI], ‘Nawarya’ w *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Warszawa 1885) t. 6, s. 936 (з посиланням на “Arch. Bernar. we Lwowie, C. t. 112, str. 1873”).

⁹ ADAM BONIECKI, *Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich* (Warszawa 1898–1913) cz. 1, t. 14, s. 117–119.

¹⁰ *Ibid.*, t. 14, s. 119; t. 9, s. 9.

¹¹ *Ibid.*, t. 14, s. 119.

¹² При одному еліптованому підметі *Helisabeth Humnicka*.

tati – добрим нащадкам). Але формальна тотожність конструкції насправді прикриває поворот у змісті повідомлення: ця частина вже не посвятна, а заповідальна, хоч ширше цей заповіт (щоб нащадки зберігали храм) теж є частиною посвятного дару фундаторки – і в цьому сенсі весь цей заповідальний сегмент разом з фундаційно-будівельним має спільну адресну частину: нащадки мають зберігати цей храм так само *на славу Богові і на пошану Богородиці*. Нарешті, останній присудок, не порушуючи заданого паралелістичного і аналітичного (розщеплювального) ритму, добудовує до цієї посвятно-заповідальної конструкції епітафійну кінцівку: *cineres deposuit (положила прах)*. А метафора *haec domus (ця оселя)*, якою іменовано в фундаційній частині храм і до якої відносить *hic (тут)* у частині епітафійній – ще один момент (поряд з ритмом), який об'єднує всі сегменти в цілість: цей храм має стати *оселею* не лише для Бога з Богородицею, але й для праху фундаторки. Кінцівка підхоплює аналітизм посвятної частини традиційним епітафійним прийомом “розчленування покійного”: кращою *частиною* покійна взята на небо, а прах її лежить тут.

Якщо ця друга половина тексту (від *Deo ad gloriam*) цілком вкладається в стандарти фундаційно-епітафійних написів, то початок дещо несподіваний і вибивається з шаблону. Для родинних поховань очікуваною є модель, коли в епітафії вказано, що покійний ставить надгробок собі і своїм предкам, з якими його тут поховано. І початок цього тексту ніби відштовхується саме від такої моделі – але лише для того, щоб її заперечити: адже ті, біля кого прожила покійна і з ким би мала бути похована, насправді поховані в іншому місці зі своїми предками, а вона тут лежить сама.

Цікаво, що в цьому нестандартному зачині, свідомо чи несвідомо, відбилася (обігралася) модель кенотафної епітафії, найбільше схильної до прийому “розчленування покійного”: характерним її топосом було вказати, що тіло покійного на чужині, в морі тощо, а тут – лише плита, ім'я, напис тощо. У нашому випадку розчленовано місце життя (тут) і місце поховання (не тут). У наступному реченні від цих розчленованих Лесньовських відчленовується їхня спадкоємиця Єлисавета, щоб стати головною героїнею напису. І далі вже починається основна частина, яку ми проаналізували вище.

II. РОЗПИС ПРЕСБІТЕРІЮ

Пресбітерію розписував італійський художник Антоніо Тавеллі (1770)¹³. Основу розпису складають три сюжетні сцени: *Притча про злих виноградарів* (склепіння), *Проповідь св. Павла про розп'ятого Христа* (північна стіна), *Битва Константина з Максенцієм біля Мульвійського моста* (південна стіна). Сцени на бічних стінах оздоблені зверху і знизу емблемами з написами на мальованих стрічках під ними, а в межах основних картин маємо навскісні

¹³ J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 55.

написи, що символізують те, що герой промовляє чи читає. Сцена на склепінні також має “вгорі” (ближче до середини храму) емблему з написом на мальованій стрічці, а “внизу” (ближче до східного краю храму) – цитату з Біблії, яку власне ілюструє.

А. Північна стіна: Провідь апостола Павла і емблеми

№ 2. Верхня емблема: ковчег

Nulla salus extra.

“Зовні нема спасіння”.

Це скорочена версія догматичної формули *extra Ecclesiam nulla salus* – “поза Церквою немає спасіння”¹⁴. Формула походить з праць Кипріяна Картагенського (III ст.)¹⁵.

Емблема зображає Ноїв ковчег серед вод світового потопу, а у написі не випадково немає слова *Ecclesia*: недомовленість дозволяє прочитувати його як буквально (“нема спасіння від потопу поза ковчегом”), так і символічно. Паралель між Ноевим ковчегом і новозавітнім хрещенням (Церквою) як шляхом до спасіння бере свій початок від *I посл. Петра* (3:20–21). Християнські автори часто використовували образ Ноевого ковчеза для ілюстрації тези про неможливість спасіння поза Церквою. Показова цитата з Томи Аквінського: *Nulli enim patet aditus salutis extra Ecclesiam, sicut nec in diluvio absque arca Noe, quae significat Ecclesiam*. – “Адже нікому не дається спасіння поза Церквою, як [не давалося] і в часі потопу **поза Ноевим ковчегом, який символізує Церкву**” (*Сума теології*, III, Q. 73, а. 3).

Такі теологічні метафори дали матеріал і для художників, зокрема, для емблематистів. Так, схожу емблему з тим самим підписом знаходимо у *Симболографії* (Аугсбург, 1701) єзуїтського автора Якова Босха (1652–1704)¹⁶:

¹⁴ Пор. також ще Вергілієве *Nulla salus bello* – “Нема блага у війні” (*Енеїда*, 11, 362).

¹⁵ У листі Кипріяна до Юбаяна “Про хрещення еретиків”: *salus extra Ecclesiam non est* (*Epistola ad Jubajanum de haereticis baptizandis* 21) – див.: *Patrologia Latina* 3, col. 1123.

¹⁶ JACOBUS BOSCHIUS, *Symbolographia, sive De arte symbolica sermones VII, quibus accessit Sylloge celebriorum symbolorum in IV divisa classes* (Augustae Vindelicorum et Dilingae 1701) – див.: *Classis I*, 150 (без пагінації).

У ще одному тогочасному Аугсбурзькому виданні *Зерцало любові й страждання* Антона Гінтера (1706) ковчег з іншим підписом автор робить ілюстрацією до розважань про Серце Ісусове як “двері спасіння”¹⁷. Але нижче, в самих розважаннях, зазначає, що на цьому ковчезі доречно би було написати *Nulla salus extra*¹⁸.

Антон Гінтер (1655–1725) був багатолітнім деканом і парохом паломницького храму Святих Якова і Лаврентія і Святого Хреста в Бібербасі (Баварія)¹⁹. В його іншій книзі *Колісниця Ізраїлева і її візник*²⁰ (1-е вид. 1717)

¹⁷ ANTONIUS GINTHER, *Speculum amoris et doloris in sacratissimo ac divinissimo Corde Jesu incarnati, eucharistici et crucifixi, orbi christiano propositum* (Augustae Vindelicorum 1706) 137.

¹⁸ *Ibid.*, p. 139.

¹⁹ Див.: ‘Ginther, Anton’ in *Digitalisierung von aus gewählten Emblembüchern der frühen Neuzeit*. <<https://emblem.digitale-sammlungen.de/emblalle.html?inpKng=paut&inpBegriff=Ginther,%20Anton>> Дата звернення: 2.06.2021.

Згідно з ним. Вікіпедією, ці емблеми створені у 1693 р.: <[https://de.wikipedia.org/wiki/St._Jakobus,_St._Laurentius_und_Hl._Kreuz_\(Biberbach\)#Emblematische_Darstellungen_an_der_Empore](https://de.wikipedia.org/wiki/St._Jakobus,_St._Laurentius_und_Hl._Kreuz_(Biberbach)#Emblematische_Darstellungen_an_der_Empore)> Дата звернення: 2.06.2021.

²⁰ ANTONIUS GINTHER, *Currus Israel, et auriga ejus, ducens hominem christianum pervias rectas et in Sacra Scriptura fundatas in coelum*, ed. 3 (Augustae Vindelicorum 1726) p. [xxvii] (вступний розділ *Relatio de SS. Crucifixo in Biberbach*, §10: до початку пагінації).

знаходимо перелік емблем з написами, які були частиною розпису цього храму²¹. Під № 8 читаємо: *Arca Noëmica in mediis undis cum lemmate: "Nulla salus extra"*. *Gen. 6. 14. Sic extra crucem nulla mundo salus*²². Як саме виглядало зображення в храмі і чи збереглося до сьогодні, нам не відомо.

Ще один приклад схожої емблеми можна побачити у мюнхенському виданні 1731 р.²³

Ginther. Speculum amoris
(1706), p. 137

I.F.X. Wilhelm. Annus politicus
(1731), p. 23

№ 3. Основна сцена: проповідь Павла

За Островським²⁴, фреска зображає проповідь апостола Павла про розп'ятого Христа (*Дії 13:27–31*). На фресці проглядається напис у вигляді слів, які ллються з уст промовця. Очевидно, це була цитата апостола з названого місця. Проте зараз напис надто знищений і відчитати його не вдається.

²¹ Відомо, що емблематичні праці Гінтера використовували як інші автори емблематичних видань, так і художники, що розписували німецькі храми в епоху Бароко (див.: 'Ginther, Anton' in *Digitalisierung...*).

²² "Ноїв ковчег з підписом: «Зовні нема спасіння». Буття 6:14. Так і поза хрестом нема світові спасіння".

²³ IGNAZ FRANZ XAVER WILHELM, *Annus politicus per duodecim discursus tum critico-politicos, tum politico-historicos evolutus* (Monachii 1731) 23.

²⁴ J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 57–8.

№ 4. Нижня емблема: Ной і веселка

Aedificavi[t Noe altare] Domino.

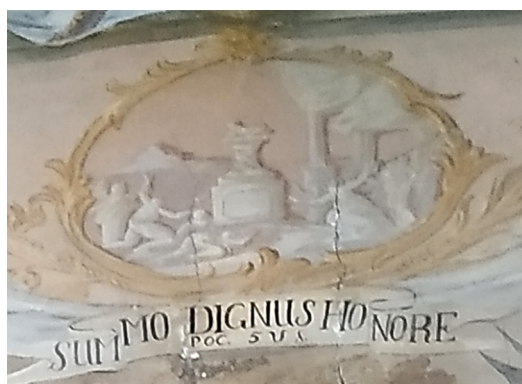
“Спорудив [Ной] Господеві [жертвник]”.

Середня частина напису знищена штробою і загіпсована.

Цитата – з *Книги Буття* 8:20 (*aedificavit autem Noe altare Domino*), де описується, як Ной, після сходження з ковчегу, споруджує Богові жертвник, складає жертву, а Бог приймає її і на знак “мирної угоди” посилає веселку (8:13). На емблемі зображений Ной на тлі післяпотопного пейзажу з райдугою, що не залишає сумнівів щодо правильності реконструкції втраченої частини напису.

Б. Південна стіна: Битва біля Мульвійського моста і емблеми

№ 5. Верхня емблема: Агнець Апокаліпсису

Summo dignus honore. [A]poc(alypsis). 5 v(ersus) [8].

“Достойний найвищої честі. [Одкровення], 5:[8]”.

Я. Островський²⁵, очевидно, не взявши до уваги напису, ідентифікує емблему як “золотий тілець”. Зображення не дуже добре збережене, і за силуетами,

²⁵ J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 57.

які можна бачити, сцена справді схожа на класичний мотив поклоніння золотому тільцю. Але напис (і загальна тематика всього розпису пресбітерію) змушує бачити тут інший (візуально дещо схожий) мотив: *Агнець Апокаліпсису*. Ця помилка Островського дуже показова щодо того, наскільки важливо мистецтвознавцям (і реставраторам!) не ігнорувати дані епіграфіки.

Напис відносить до 5 глави *Одкровення Івана Богослова*, де описано появу на небесному престолі Агнця, якому вклоняються “чотири істоти”, 24 старці, ангели і “всьяке створіння”. Славлячи Агнця, усі вони співають “нову пісню”, якою проголошують, що “заколотий Агнець **достойний** прийняти силу, і багатство, і мудрість, і кріпкість, і **честь**, і славу, і благословення” (*dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem et divinitatem et sapientiam et fortitudinem et honorem et gloriam et benedictionem*. – *Одкр.* 5:12). Це прославлення у різних модифікаціях кілька разів рефреном повторюється протягом 4:11–5:13 (4:11, 5:9, 12, 13; але не 5:8!), а наш напис – не дослівна цитата, а радше резюме цієї “нової пісні”. Важко сказати, чому автор напису послався саме на 8-й вірш глави, але варто зауважити, що таке саме посилення маємо у згаданому вище описі емблем бібербаського храму²⁶. Під № 6 Гінтер дає такий опис: *Agnus Apocalypticus a 24 senibus humiliter adoratus cum lemme: “Summo dignus honore”. Апос. 5. 8.*²⁷ Отже, можна припустити, що безпосереднім джерелом нашого напису могло слугувати або це видання, або інше, “генетично” з ним споріднене.

№ 6. Основна сцена: напис у небі

In hoc signo vinces.

“Під цим знаком переможеш”.

²⁶ ANTONIUS GINTHER, *Currus Israel...* – див.: розділ *Relatio de SS. Crucifixo in Biberbach*, §10.

²⁷ “Агнець Апокаліпсису, якому низько вклоняються 24 старці, з підписом: «Достойний найвищої честі»”.

За відомим переказом, Константин Великий (272–337) перед боєм за Рим біля Мульвійського моста (312 р.) побачив на небі променистий хрест з цим власне написом. У битві Константин остаточно здолав свого основного суперника в боротьбі за римський престол імператора Максенція (бл. 278–312) і став одноособовим правителем у західній частині Римської імперії. Подія була переломною в історії християнства: імператор Константин припинив переслідування християн, і з часом християнство перетворилося на державну релігію Римської імперії.

Історію з видінням оповідає грецький автор Евсебій Кесарійський (між 260 і 265–339/340) у *Житті Константина*, 1, 28 (*Patrologia Graeca* 20), де і маємо першу згадку цієї фрази: (ἐν) τούτῳ νόμῳ – “цим перемагай”. У західній традиції фраза стала відомою в дещо зміненій латинській версії – як у нашому написі.

Фреска зображає саме цю подію. Цікаве візуальне подання напису. Відповідно до легенди, напис мав би бути виведений на хресті, але в такому виконанні глядач би не міг його розгледіти. Тому художник подає його умовно. Так само, як у фресці навпроти (№ 3) навскісний напис, спрямований від уст героя, умовно представляє нечутні для глядача слова, які герой-мовець *промовляє*, – тут навскісний напис, спрямований до очей героя, позначає непомітні для глядача слова, які *бачить* герой-реципієнт. А хрест своєю основою розбиває навпіл ключове слово фрази (*si+gno*), чим художник ніби підкреслює, що саме з хреста герой ці слова читає і саме хрест є тим знаком (*signum*), якого вони стосуються.

№ 7. Нижня емблема: пелікан

Ut vitam [habeant].

“Щоб [мали] життя”.

Зі слів Ісуса Христа в *Єв. від Івана* (10:10): *Fur non venit, nisi ut furetur et tacet et perdat, ego veni, ut vitam habeant.* – “Злодій приходить хіба для того, щоб красти, вбивати й губити, я ж прийшов, щоб вони [вівці] мали життя”.

Збереглися лише перші два слова напису. Решту знищено штробою (станом на червень 2019 р. ця частина штроби була відкрита від гіпсової замазки). Але аналоги в емблематичній літературі і зображення дозволяють не сумніватися у правильності реконструкції напису.

У картуші, під яким напис, – класичний образ пелікана, який, роздерши груди дзьобом, годує малят своєю кров'ю, що символізує жертву Ісуса Христа. Символ базується на давньому уявленні (засвідченому, зокрема, у християнських авторів), що пелікан у такий спосіб повертає до життя своїх пташенят, укушених змією, а сам при тому гине²⁸. Як побачимо далі, поєднання такого образу пелікана з гаслом *ut vitam habeant* було відоме європейським релігійним письменникам і майстрам 2-ї пол. XVII–XVIII ст.

Автором поєднання, схоже, був бельгійський теолог, єзуїт Гендрик Енгельграве (Hendrik Engelgrave²⁹, 1610–1670). Принаймні саме у нього знаходимо найдавніший приклад цього поєднання³⁰ (див. іл. нижче), а у пізніших авторів він є в переліку джерел, причому в одному випадку його названо як джерело саме у зв'язку з емблемою пелікана. Так, Філіппо Пічінеллі (1604–бл. 1679) у першому виданні свого енциклопедичного опису емблем та символів *Символічний світ* (1653) ще не згадує цього поєднання³¹ і не називає Енгельграве серед своїх джерел³². А у розширеному виданні 1669 р. у розділі *Pelicano* під номером 457³³ вже читаємо опис емблеми з книги Енгельграве з посиланням на нього (щоправда без ілюстрації: Пічінеллі звичай обмежується лише текстовим описом).

Знає це поєднання й французький єзуїт Клод-Франсуа Менестріє (Claude-François Menestrier, 1631–1705). У його праці *Філософія образів, або Зібрання символів* розділ *Pelicanus* оздоблює таке зображення³⁴ (див. іл. нижче). А в переліку можливих гасел знаходимо й *ut vitam habeat*³⁵. Менестріє не вказує джерела цього поєднання, але працю Енгельграве він знав, адже не раз на неї покликається у різних місцях книжки³⁶.

²⁸ Пор.: ГАНС БИДЕРМАНН, *Енциклопедія символів* (Москва 1996) s.v. “Пелікан”.

²⁹ Дані про нього див.: ‘Engelgrave, Hendrik’ in *Cyclopedia of Biblical, theological, and ecclesiastical literature*; ed. JOHN MCCLINTOCK, JAMES STRONG (New York 1867–1887) s.v. <<https://www.biblicalcyclopedia.com/E/engelgrave-hendrik.html>> Дата звернення: 2.06.2021.

³⁰ HENRICUS ENGELGRAVE, *Caeleste Pantheon, sive Caelum novum, in festa et gesta sanctorum totius anni, selecta historia et morali doctrina varie illustratum (Lucis Evangelicae, sub velum sacrorum emblematum reconditae pars III)*. (Coloniae Agrippinae 1657) 147.

³¹ PHILIPPO PICINELLI, *Mondo simbolico* (Milano 1653) 130–131.

³² *Ibid.*, p. [xiv] (розділ *Autori*, до початку пагінації).

³³ PHILIPPO PICINELLI, *Mondo simbolico* (Milano 1669) 199.

³⁴ C. F. MENESTRIERUS, *Philosophia imaginum id est Sylloge symbolorum amplissima* (Amsterdam et Gedani 1695) 688.

³⁵ *Ibid.*, p. 690.

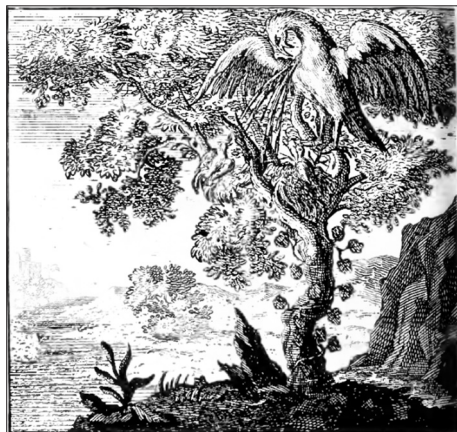
³⁶ *Ibid.*, p. 204; 249; 362; 367; 432; 569; 838.

Ut vitam habeant, & abundantius habeant. Ioann. 10.

— *Amor nullum nonit habere modum. Tibull. l. 2.*

*H. Engelgrave. Caeleste Pantheon
(1657), p. 147*

*C. Menestrierius (1695),
p. 688*

Вміщує у своїй *Симболографії* емблему з нашим підписом і вже згаданий Босх³⁷, і Гінтер у *Зерцалі*³⁸:

*J. Boschius. Symbolographia (1701),
I. 878*

*A. Ginther. Speculum amoris (1706),
p. 361*

³⁷ JACOBUS BOSCHIUS, *Op. cit.* (Classis I. 878 (без пагінації); пояснення до емблеми (argumentum), с. 61).

³⁸ ANTONIUS GINTHER, *Speculum...*, p. 361.

Згідно з Гінтеровим описом у *Колісниці Ізраїлевій*, була ця емблема і в розписі уже згадуваного бібербаського храму: під № 41 читаємо: *Pelicanus enectos pullos suo proprio sanguine vivificans cum lemmate: "Ut vitam habeant"*. *Joan. 10.10.* – “Пелікан, що власною кров’ю повертає до життя убитих пташенят, з підписом: «Щоб мали життя». Іван, 10.10»³⁹. Знову не знаємо, чи збереглась ця емблема у храмі, і як вона виглядала.

Нарешті бачимо цю емблему й серед гравюр аугсбурзького гравера і видавця Йоганна Андреаса Пфєффеля (1674–1748), надрукованих у книзі *Пресвята загальна теологія* (1738). Емблема пелікана з написом *ut vitam habeant* увінчує композицію *Eucharistia*, оздоблену й іншими емблемами з тим самим символічним значенням⁴⁰.

Отже, як бачимо, емблему пелікана з написом *ut vitam habeant* знали емблематисти 2-ї пол. XVII–XVIII ст. і використовували в храмових розписах. Мала вона використання і в оздобленні храмового начиння. Зокрема, можна її бачити на сучасних нашому розписові потирі (1762) й монстранції (1769) словацького золотаря Яна Сілаші (1704–1782)⁴¹:

Деталь бази монстранції
зі Штявницьке Бане (1769)

Деталь чаші потира з Клуковани
(1762)⁴²

³⁹ ANTONIUS GINTHER, *Currus Israel...*, p. [xxix]: розділ *Relatio de SS. Crucifixo in Biberbach*, §10 (до початку пагінації).

⁴⁰ [JOHANNES ANDREAS PFEFFEL], *Sacrosancta theologia universa: sacris Bibliorum figuris illustrata, symbolis adumbrata, assertis scholasticis, dogmaticis, moralibus elucidata, iconismis aeneis exhibita* (Augustae Vindelicorum 1738) 90–91, рис. № 45.

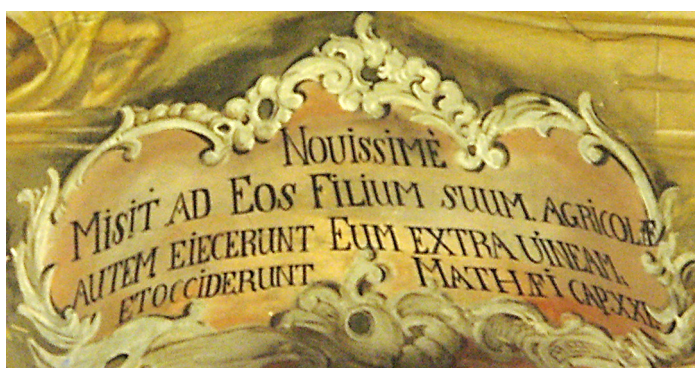
⁴¹ PETER MEGYEŠI, ‘Emblémy v diele levočského zlatníka Jána Silášiho’ (2018) 67 (4) *Pamiatky a múzeá* 28–34.

⁴² Обидві ілюстрації взято з публікації Мегеші: *ibid.*, s. 28; 30.

В. Склепіння: Злі виноградарі й емблема

№ 8. Підпис у картуші під сценою

Novissime misit ad eos filium suum. Agricolae autem eiecerunt eum extra vineam, et occiderunt. Mathaei cap(ut) XXI.

“Врешті послав до них свого сина. Та виноградарі викинули його з виноградника й убили. Матея 21”.

Це скорочене цитування Єв. від Матея 21:37–39: *Novissime autem misit ad eos filium suum, dicens: "Verebuntur filium meum". Agricolae autem videntes filium dixerunt intra se: "Hic est haeres, venite, occidamus eum, et habebimus haereditatem ejus". Et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt.* – “Наприкінці послав до них свого сина, кажучи: «Матимуть пошану до мого сина». Та виноградари, узрівши сина, заговорили між собою: «Це спадкоємець. Нумо, вб’ємо його й заберемо собі його спадщину». І взявши його, вивели геть з виноградника й убили” (пер. І. Хоменка). Цими словами завершується притча про злих виноградарів. Розпис зображає сцену вбивства господарєвого сина.

№ 9. Верхня емблема: мідна змія

Aspicientes vivent. Num(erorum) Cap(ut) XXI [v. 8vo]

“Ті, хто будуть дивитися, житимуть. Числа 21[:8]”.

Дещо змінена фраза з Чисел 21:8: *Fac serpentem et pone eum pro signo: qui percussus aspexerit eum vivet.* – “Зроби змію й повісь її на стовпі⁴³: хто, укушений, дивитиметься на неї, буде жити”. Так радить Бог Мойсеєві, щоб дати народові спасіння від змій, яких перед тим напустив на народ за його нарікання на важку дорогу. На картуші зображено відповідну сцену.

Пічінеллі описує схожу емблему (не подаючи зображення), зазначаючи, що така є “у нашому Домі каноніків у П’яченці”⁴⁴ (з чого можна зрозуміти, що, тут теж ідеться про елемент розпису).

III. РОЗПИС ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАВИ

Розпис головної нави – робота іншого маляра, очевидно, також к. XVIII ст.⁴⁵ Над головною аркою – чоловічий образ *Вручення ключів Петрові*,

⁴³ Або: “постав її як образ, як знак” (таким би радше мав бути дослівний переклад латинської версії – без урахування, зокрема, грецького).

⁴⁴ РНІЛІРРО ПІЧІНЕЛЛІ, *Mondo simbolico* (Milano 1653) 248.

⁴⁵ Характеризуючи цей розпис як творіння “значно слабшої руки” порівняно з пресбітерієм, Островський нічого не говорить про його датування (J. K. Ostrowski, *Op. cit.*, s. 61).

по боках – шість образів святих (*Евлогій, Ян Непомуцький і Миколай* – зліва і *Фелікс з Аквіліном, Альбан і Валентин* – справа). Під кожним образом – написи в картушах у стуккових рокайлевих обрамленнях, а чоловічий образ має ще “титровий” напис зі словами героя на мальованій стрічці. Підписи під святими справа подають їх як помічників у хворобах, а зліва підкреслюють радше загальніші заслуги перед вірою і Церквою.

А. Над головною аркою: *Вручення ключів Петрові*

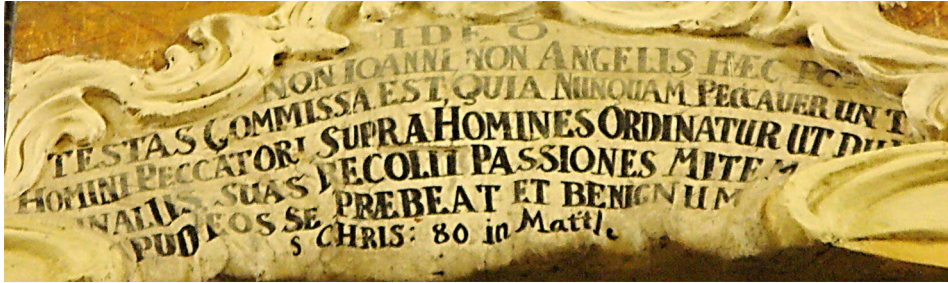
№ 10. Слова Христа на стрічці вгорі сцени

Tibi dabo claves Regni Cael(o)ru(m).
 “Дам тобі ключі Небесного Царства”.

На фресці: класичний мотив вручення ключів апостолові Петрові. Ісус лівою рукою вказує на стрічку з тими словами, що їх промовляє, а правою передає Петрові ключі. Джерело напису: *Матея* 16:19.

№ 11. Коментар у картуші під образом

Ideo non Ioanni, non Angelis haec potestas commissa est, quia nunquam peccaverunt. Homini peccatori supra homines ordinatur, ut, dum in aliis suas recoli[t] passiones, mitem apud eos se praebeat et benignum. S(ancti) Chris(ostomi): 80 in Matth(aeum).

“Цю владу отримали не Іван і не ангели, бо вони ніколи не грішили. Над людьми поставлено грішного чоловіка, щоб, упізнаючи в інших власні пристрасті, він був до них м’який і лагідний. – Святий Златоуст: 80 [гомілія] на Матея”.

Напис походить з коментарів Отців Церкви до двох сюжетів Євангелія: *передання ключів Петрові* і *зречення Петра*. Коментатор пояснює сенс того парадоксу, що пастирську місію доручено недосконалому Петрові.

Джерело напису вказане як “*Іван Златоустий, 80-а гомілія на Євангеліє від Матея*”, але виглядає на те, що вказівка помилкова. Схожих слів нема ані у 80-й гомілії, ані у 85-й, де, зокрема, коментується пасаж про зречення Петра (*Mat. 26:69–75*), ані у 54-й, де обговорюється пасаж про вручення ключів (*Mat. 16:13–20*), ані у 83-й гомілії на *Євангеліє від Івана*, де теж коментується пасаж про зречення (*Ів. 18:15–27*). Найімовірніше, своїм походженням цей напис сягає іншої гомілії, що теж колись приписувалась Іванові Златоустому: *На Петра та Іллю. У Грецькій патрології* знаходимо її у т. 50 серед псевдо-Златоустових текстів⁴⁶. Ось пасаж, з якого, очевидно, походить наш напис (*Patrologia Graeca* 50 col. 728):

Διὰ τοῦτο γὰρ οὐκ ἄγγελος, οὔτε ἀρχάγγελος ἐπιστεύθη ἱερατεῦειν (ἀναμάρτητοι γὰρ εἰσιν), ἵνα μὴ διὰ ἀποτομίαν τοὺς ἀμαρτάνοντας τοῦ λαοῦ ἀθρόον κεραυνοβολῶσιν· ἀλλὰ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου ἐπιστεύθη τὸν θρόνον τοῦτον, καὶ

⁴⁶ *Λόγος εἰς Πέτρον τὸν Ἀπόστολον καὶ Ἡλίαν τὸν προφήτην = In Petrum apostolum et in Heliam prophenam (Patrologia Graeca 50, col. 725 sqq.).*

αὐτὸς ἡδονῇ καὶ ἀμαρτία συνδεδεμένος, ἵνα ὅταν λάβῃ τινὰ ἀμαρτάνοντα, ἐκ τῶν οἰκείων πλημμελημάτων φιλάνθρωπότερος γένηται πρὸς ἐκεῖνον τὸν ἀμαρτήσοντα. – “Священство доручене не ангелові й не архангелові (адже вони безгрішні) для того, щоб через суворість [свою] вони відразу не побили грішників громом. А отримала цю владу людина з людини⁴⁷ (яка й сама є в полоні пристрасті й гріха), щоб, коли їй трапиться якийсь грішник, то, з огляду на власні проступки, вона була поблажливіша й до того, хто згрішив”.

Але джерелом нашого напису, очевидно, був не цей грецький текст, а одна з його латинських інтерпретацій. У Томи Аквінського (1225–1274) в його *Золотому ланцюгу*⁴⁸, що є компіляцією коментарів Отців Церкви до чотирьох Євангелій, серед тлумачень до Івана 18:15–18 під іменем *Chrysostomus* знаходимо й наш пасаж (латиною):

Idcirco enim non angelis arbitror commissam sacerdotii potestatem, ne cum ipsi minime peccarent, in peccatoribus sine misericordia vindicarent. Homo passibilis supra homines ordinatur, ut dum ipse in aliis suas recolit passiones, mitem apud eos se praebeat et benignum. – “Я вважаю, що священничу владу отримали не ангели, щоб вони, самі будучи безгрішними, грішників не карали без милосердя. Над людьми поставлено людину, знайому з пристрастями, – щоб упізнаючи в інших власні пристрасті, вона була до них м’якою й лагідною”.

Ланцюг Томи був авторитетним і поширеним у церковному обігу джерелом, а тому дуже ймовірно, що саме звідси походять всі інші латиномовні цитування цього “Златоустового” пасажу, на які натрапляємо в пізнішій західній християнській літературі.

Але безпосереднім джерелом для нашого напису, схоже, послужили вже сучасні йому священниці “підручники”, базовані, серед іншого, і на матеріалах, зібраних у Томи. Серед таких можна назвати і, судячи з усього, популярну у XVIII ст. працю італійського єзуїта Антоніо Ардіа (1655–1724) *Катехитична сурма*, яка впродовж століття витримала не одне видання (спершу італійською, а згодом – у латинському перекладі) у різних видавництвах Європи, зокрема, у Вальдзассені і Кошицях⁴⁹.

Схоже, що саме цього роду видання і стали для нашого напису джерелом помилкового посилання: принаймні у кількох з них бачимо те саме посилання на “80-у гомілію Святого Златоуста на Матея”:

⁴⁷ Тобто: “людина, народжена від людини”.

⁴⁸ *Catena aurea* (1260-і pp.), текст див.: *Corpus Thomisticum* <<http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html>> Дата звернення: 2.06.2021.

⁴⁹ ANTONIUS ARDIA, *Tuba catechetica: id est, Explicatio doctrinae christianae* (Waldsassii 1736) 479; ANTONIUS ARDIA, *Tuba...* (Cassoviae 1739).

ne, & de obtinenda compassione? Ideo non Angelis, refumit Sanctus Chrysoftomus hom. 80. hec potestas est commissa, qui nunquam peccaverunt; sed homo passibilis supra homines ordinatur, ut dum in aliis suas recolit passiones, mitem se prebeat, & benignum.

S. Chryf.
Hom 80.
in Matt.

Và cercando S. Gio. Grifostomo, per qual cagione il Benedetto Christo volle constituir Giudice dell'anime, & eligger per suo Vicario a Pietro Apostolo, e suoi successori, acciò rimettesse i peccati, e non vn Angelo? e risponde diuinamente, che il tutto fece il misericordioso Iddio per beneficio nostro, acciò vedendo noi vn huomo fragile, e peccatore, non haueffimo difficoltà a manifestare le nostre colpe; sapendo, che n'harebbe compassione; nò così l'Angelo il quale essendo impeccabile; se vdito hauesse vn graue peccato da noi commesso contro la Diuina Maestà, mosso da santo zelo dell'honor di Dio, ci harebbe mandati via, senza hauer di noi compassione, e così ne fariamo dannati, però volle commetter questo carico ad vn' huomo peccatore come noi: vdite le parole dell' aureo Grifostomo, che sono bellissime.

Ideo non Angelis hæc est commissa potestas qui nunquam peccauerunt, sed homo passibilis supra homines ordinatur, ut dum in aliis suas recolit passiones, mitem apud eos se prebeat, & benignum.

A. Ardia. Tuba catechetica (1736), p. 479.

A. Calamato. Nuova selva (1640), p. 96⁵⁰.

Отже, можна не сумніватися, що помилка походить не від авторів нашого напису чи його реставраторів (на жаль, і це нерідко трапляється): виглядає так, що вона мала вже не одне століття мандрування від однієї книжки до іншої, і зараз вже важко встановити, хто допустився її першим. У кожному разі, зрозуміло, що проєктанти нашого розпису посилалися на Івана Златоустого через вторинні (і навіть “третинні”) латинські джерела, не звіряючись із грецьким оригіналом.

Б. Образи святих № 12. Св. Евлогій

S(anctus) Eulogius. Fidei seminator zelosissimus.

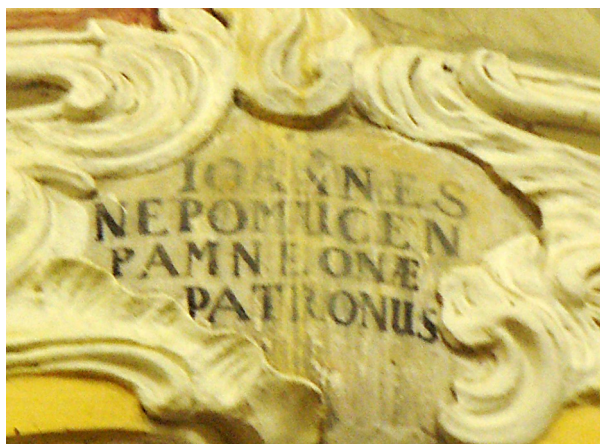
“Святий Евлогій. Ревний сіяч віри”.

⁵⁰ ALESSANDRO CALAMATO, *Nuova selva di concetti* (Venetia 1640) 96.

Ймовірно, мається на увазі Св. Евлогій Кордовський (810–859), який активно сприяв поширенню віри серед мусульманського населення Іспанії, а тому окреслення “ревний сіяч віри” цілком йому пасує. Островський замість Евлогія помилково називає тут Елігія⁵¹.

У полемічній праці німецького єзуїтського автора Григорія Кольба (1681–1746), серед іншого, знаходимо вибраний перелік святих (21 особа) з-поміж духовенства, біля кожного з яких вказано, як його називають (dictus)⁵². Є у цьому переліку і Св. Евлогій з дуже схожим до нашого окресленням⁵³: *Verbi Divini seminator zelosus* – “ревний сіяч Божого Слова”.

№ 13. Св. Ян Непомуцький

[S](anctus) *Ioannes Nepomucen(us). Pamneonae patronus.*

“Святий Ян Непомуцький. Покровитель Памнеони [?]”.

Незрозуміло, що таке *Pamneona*. Можливо, помилка (художника чи реставратора). Можна би було припустити, що малася на увазі *Pannonia*. Св. Ян Непомуцький (1340–1393) був покровителем Чехії, його називали, зокрема, *Patronus Bohemiae*. В нові часи античний термін *Паннонія* вживали щодо Угорщини чи навіть ширше – всього середньодунайського регіону (пор. сучасний термін *Паннонська рівнина*), який хіба лише краєм зачіпає терито-

⁵¹ J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 58.

⁵² GREGORIUS KOLB, *Series episcoporum, archiepiscoporum et electorum Moguntinorum, Trevirensium, et Coloniensium, una cum Reflexionibus historicis contra Joannem Hübnerum et alios scriptores heterodoxos* (Rottwilae 1725) 272–3.

⁵³ Цікаво, що у цьому невеликому переліку 21-го святого згадано всіх святих з нашого розпису, крім одного (Св. Миколая), причому, окрім Евлогія, ще двох (Аквіліна і Альбана) – з тим самим чи дуже схожим окресленням (див. нижче).

рію сучасної Чехії. Так само нема даних, щоб Ян Непомуцький вважався патроном Паннонії в будь-якому її розумінні. Тому кон'єктура "Pannoniae" проблеми не вирішує⁵⁴. Кольб⁵⁵ називає Яна Непомуцького *silentii custos et justi honoris defensor* – "хранитель мовчання і захисник справедливої честі", що у даному випадку нам мало помічне.

Янові Непомуцькому був присвячений один з п'яти вітгарів храму, який розташовувався у бічній наві з тієї ж (північної) сторони, що і фреска⁵⁶.

№ 14. Св. Миколай

S(anctus) Nicolaus. Ecclesiae tutelaris patronus.

"Святий Миколай. Покровитель-охоронець Церкви".

Відомо, що ще принаймні у сер. XVIII ст. у новозбудованому костелі був старий вітгар Св. Миколая з костелу XVII ст.⁵⁷

⁵⁴ Оскільки Ян Непомуцький був також патроном сповідників, то можна би було ще допустити кон'єктуру *poenitentiae* (розкаяння).

⁵⁵ *Ibid.*, p. 272.

⁵⁶ J. K. Ostrowski, *Op. cit.*, s. 58. Деякі дерев'яні скульптури з нього зберігаються зараз в Олеському замку (*Ibid.*, s. 61).

⁵⁷ *Ibid.*, s. 54–5.

№ 15. Святі Фелікс і Аквілін

S(anctus) Felix. S(anctus) Aquilinus. In peste salus.

“Святий Фелікс. Святий Аквілін. У моровиці спасіння”.

СВЯТИЙ АКВІЛІН – очевидно, Св. Аквілін Міланський, який, серед іншого, був і захисником від чуми. Щоправда, тут він намальований (наскільки можна бачити) без свого традиційного іконічного атрибута: меча, встромленого в шию. Зображення Св. Аквіліна Міланського з мечем у ший і з підписом *In peste salus* знаходимо на гравюрі (див. іл. нижче) уже згадуваного вище Йоганна Андреаса Пфєффера (Аугсбург) – батька (1674–1748) або сина (1715–1768)⁵⁸.

⁵⁸ У колекції британської Бібліотеки Велкама: <<https://wellcomecollection.org/works/uvkm2bz3>> Дата звернення: 2.06.2021.

У Кольба Св. Аквілін окреслений як *peste laborantium salus* – “спасіння тих, хто страждає від морвиці”⁵⁹.

Святий Фелікс – мабуть, Св. Фелікс Нантський, який був захисником і від чуми⁶⁰.

Практика спільного зображення обидвох святих нам не відома.

№ 16. Св. Альбан

S(anctus) Albanus. Epilepticorum [solatium].

“Святий Альбан. [Розрада] епілептиків”.

Очевидно, йдеться про Св. Альбана з Майнца, який опікувався, зокрема, й хворими на епілепсію⁶¹. Зображення Св. Альбана з цим підписом знов-таки знаходимо на гравюрі Пфєффера (див. іл. нижче)⁶².

⁵⁹ GREGORIUS KOLB, *Op. cit.*, p. 272.

⁶⁰ Див.: ‘Saint Felix of Nantes’ at *Catholic Saints. Info* <<http://catholicsaints.info/saint-felix-of-nantes>> Дата звернення: 2.06.2021.

⁶¹ Див.: ‘Saint Alban of Mainz’ at *Catholic Saints. Info* <<http://catholicsaints.info/saint-alban-of-mainz>> Дата звернення: 2.06.2021.

⁶² У колекції чеського Національного музею. Див.: *eSbirky* <<http://www.esbirky.cz/predmet/176465>>. Дата звернення: 2.06.2021.

У переліку Кольба⁶³ Св. Альбан теж названий *epilepticorum solatium*.

Св. Аквілін (гравюра Пфєффера)

Св. Альбан (гравюра Пфєффера)

⁶³ GREGORIUS KOLB, *Op. cit.*, p. 272.

№ 17. Св. Валентин

S(anctus) Valentinus. Mart[y]r. Etiam hic miraculis clarus.

“Святий Валентин. Навіть тут дивами славний”.

Замість *Martyr* явно читається *Martier* (наслідок реставрації?).

Попри свою посвяченість Взяттю до неба Пресвятої Діви Марії, вже від XVII ст. наварійський костел був санктуарієм Св. Валентина: тут знаходились мощі святого й образ, що мав славу чудотворного⁶⁴; у південній (з тієї ж сторони, що і фреска) бічній наві був дерев'яний вітвар з образом XVII ст.⁶⁵ (скульптурні елементи і образ з цього вітваря зараз знаходяться в костелі Архангела Михаїла в Уразі (Польща)⁶⁶.

Варто звернути увагу, що, на відміну від решти фресок, на яких зображено сцени з житій святих, на цій маємо зображення місцевого чуда, яке, треба

⁶⁴ J. K. OSTROWSKI, *Op. cit.*, s. 54.

⁶⁵ *Ibid.*, s. 59.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 56; 61.

розуміти, сталося (ставалося) при віттарі цього храму: видно типовий мотив об'явлення святого “у хмарі” серед вірних, що моляться до нього при віттарі. Відповідно, і підпис тут створений *ad hoc* – з віднесенням до місцевого культу святого, а не з використанням його загальнопоширених окреслень.

Перегуки між написами

Варто звернути увагу на деякі взаємні перегуки між написами. Розпис пресбітерію об'єднаний наскрізною темою жертви і спасіння через неї і, відповідно, через Церкву: жертву Христа символізує загибель господарєвого сина у притчі про злих виноградарів на склепінні (№ 8), про неї ж веде мову Павло в розписі північної стіни (№ 3), хрест як шлях до спасіння – центральна тема картини з Константином (№ 6). Ту саму тему розвивають і емблеми, причому між ними можна бачити ще ближчі переक्лики. Так, образ пелікана, який зцілює своєю кров'ю укушених змією пташенят (№ 7), перегукується з історією про порятунок для покусаних зміями ізраїльтян (№ 9). Обидва мотиви у свій спосіб символізують спасіння через Христа.

Перегукуються між собою й написи *Aspicientes [hoc signum] vivent* (№ 9) і *Hoc signo vinces* (№ 6): в обох випадках по-своєму йдеться про знак хреста – чи то в променистому знакові (*signum*) у небі, чи то в образі мідної змії, створеної як знак (*pro signo*: Чис. 21:9). В обох випадках через співзвучні форми майбутнього часу виражено те, що має принести цей знак тому, хто буде з ним (*vivent – vinces: переможеши – житимуть*), і в обох випадках це слова, що їх промовляє Бог як підказку, “рецепт” для спасіння: не лише Мойсей, відповідно до цієї рекомендації, мав створити образ змії – Константин також (відповідно до згодом отриманого уві сні тлумачення свого видіння) мав зобразити знак Христа на озброєнні у свого війська (Евсєбій КЕСАРІЙСЬКИЙ, *Життя Константина* 1, 29).

Жертву Христа символізує Агнець на небесному престолі (№ 5)⁶⁷, чин жертви – тема напису про спорудження післяпотопного жертовника (№ 4), тему спасіння через Церкву підхоплює напис під ковчегом (№ 2).

Написи під образами святих у наві теж підносять або тему спасіння від хвороб (права сторона), або тему Церкви, навернення до віри тощо (ліва сторона, а також чоловій образ).

Окрім того, *Nulla salus extra* (№ 2) пресбітерію ближче перегукується з *In peste salus* (№ 15) у наві (спасіння серед хвиль – спасіння серед моровиці; пор. у інших випадках вище: спасіння серед змій, спасіння серед ворогів і війни тощо).

По-своєму перегукується центральний мотив склепіння пресбітерію (№ 8) і чоловічого образу над аркою головної нави (№ 10): у притчі про злих

⁶⁷ І зовсім би вибивався з єдиної концепції образ золотого тільця, як потлумачив цю емблему Островський.

виноградарів у пресбітерію, серед іншого, – образ старозавітних пастирів, які зловжили покладеними на них обов’язками, а в наві Ісус передає ці функції новозавітному пастирю – Петрові, хай теж недосконалому, але його недосконалість має своє призначення у сповненні Божого плану, що й пояснено у відповідному написі (№ 11).

Підсумки

Наварійський костел – дуже репрезентативна пам’ятка з погляду того, як функціонують латинські написи в просторі сакральної архітектури Галичини XVII–XVIII ст. Як ми бачили, у цьому невеликому парафіяльному костелі представлені найпоширеніші типи храмових написів: епітафія фундаторки репрезентує меморіальний тип написів, а декоративні написи представлені у фресковому розписі (написи в емблемах, підписи-називання, “титри”, тексти-прототипи, тексти-коментарі тощо).

Важливо прочитувати написи в контексті зображень, частиною яких вони є, і в контексті всієї концептуальної цілості храмового оформлення. Але важливо також виявляти й “вертикальні” контексти написів: бачити той загальний текстовий континуум епохи, частиною якого вони є. У випадку з епітафією ми показали її вписаність у давню традицію епіграматичного письма, яка сягає своїм корінням ще античності і має свою як літературну, так і епіграфічну історію. Що ж стосується написів розпису, то, як ми бачили, вони вписані у свої континууми. Тут корисно не лише встановлювати першоджерела цитат (Біблія, християнські автори), але простежувати і вторинні й третинні джерела, які ставали безпосередніми зразками й джерелами для авторів розпису. Це може дати краще уявлення про безпосередню “текстосферу”, в якій ці автори перебували, і навіть про “образосферу”, а отже, серед іншого, підказати напрямки, у яких мистецтвознавець може шукати візуальні зразки, якими надихалися художники.